

Marta Zdzieborska

ZAŁOŻENIA POLITYKI ZAGRANICZNEJ INDII I ICH EWOLUCJA W OKRESIE „ZIMNEJ WOJNY”

1. NERUISTOWSKA WIZJA PORZĄDKU MIĘDZYNARODOWEGO ORAZ JEJ WPŁYW NA KSZTAŁTOWANIE SIĘ POLITYKI ZAGRANICZNEJ

Polityka zagraniczna Indii w czasach zimnej wojny została w dużej mierze ukształtowana przez pierwszego premiera – Jawaharlala Nehru. Polityk ten, pomimo problemów, z jakimi borykało się nowo powstałe państwo, był przekonany, że ma ono do odegrania nader istotną rolę na arenie międzynarodowej. Przejawem takiej wizji polityki był m.in. udział Indii w tworzeniu Ruchu Państw Niezaangażowanych, wszelkie działania mające na celu poparcie walki o wolność skolonizowanych krajów oraz podkreślanie znaczenia pokojowego dialogu między państwami.

Analitycy polityki J. Nehru reprezentują podzielone opinie co do motywacji, jaka przyświecała działaniom pierwszego premiera. Jedni wskazują, że marzenie o wielkości Indii wynikało z jego idealistycznych poglądów¹, inni z kolei, jak np. znany indyjski strateg K. Subrahmanyam, że były to postulaty wpisujące się w realizm i politykę równowagi sił². Choć trudne jest jednoznaczne określenie charakteru poglądów J. Nehru, można wyróżnić dwa etapy kształtowanej przez niego polityki zagranicznej: pierwszy – lata 1946–1954, kiedy przeważały elementy idealizmu, z małą domieszką realizmu

¹ T.T. Poulouze, *Viewpoint: India's Deterrence Doctrine: A Nehruvian Critique*, „Nonproliferation Review” 1998, nr 6, s. 77–84.

² K. Subrahmanyam, *Nehru and the India–China Conflict of 1962*, [w:] B.R. Nanda, *Indian Foreign Policy: The Nehru Years*, New Delhi: Vikas, 1976, s. 102–130.

i drugi – 1954–1964, kiedy z racji zagrożeń wpływających bezpośrednio na bezpieczeństwo Indii na pierwsze miejsce wysunął się realizm³.

Analizując politykę zagraniczną za rządów Jawahralala Nehru, należy mieć na uwadze, że głównym celem było zachowanie niezależności Indii w sferze działań zewnętrznych. Nehru odcinał się od zimnowojennych sojuszy wojskowych bądź bloków polityczno-wojskowych, które osłabiłyby Indie oraz uniemożliwiłyby im odgrywania na arenie międzynarodowej przywódczej roli. Jak wskazują B.R. Nayar i T.V. Paul, profesorowie nauk politycznych na uniwersytecie McGill w Montrealu, potrzeba utrzymania autonomii państwa w polityce zagranicznej była taka silna, że początkowo J. Nehru i jego współpracownicy mieli wątpliwości, co do wzięcia udziału w tworzeniu Ruchu Państw Niezaangażowanych⁴. Jak dodają badacze, tak zdecydowane odcięcie się od sojuszu z USA i ZSRR kraju, który dopiero co odzyskał swoją niepodległość i nie miał silnej pozycji na arenie międzynarodowej, pokazywało, że Indie pretendowały w przyszłości do odgrywania roli mocarstwa⁵. Takie określenie ambicji państwa indyjskiego przez J. Nehru już pod koniec lat 40. XX wieku miało wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej nie tylko podczas 17 lat jego rządów, ale stanowiły one niejako mapę drogową dla jego następców.

Jednym z największych wyzwania dla J. Nehru po objęciu władzy, jeszcze na stanowisku szefa rządu tymczasowego w 1946 roku, było opanowanie tendencji separatystycznych niektórych z licznych księstw, jakie istniały na subkontynencie indyjskim do 1947 roku⁶, oraz stworzenie federalnego modelu państwa opartego na demokratycznych wartościach. W tym kontekście należy wspomnieć, że po odzyskaniu przez Indie niepodległości istniały dwie wizje co do kształtu i struktury nowo powstałego państwa, reprezentowane przez dwóch przywódców: M. Gandhiego i J. Nehru. Zdaniem Gandhiego, Indie powinny tworzyć wspólnotę wielu autonomicznych społeczności, Nehru zaś dążył do utworzenia silnego wielokulturowego państwa opartego na pluralizmie, sekularyzmie i demokracji. Hasłem głoszonym przez J. Nehru była „Jedność w różnorodności”, zasada która ostatecznie stała się myślą przewodnią w pracach nad ukształtowaniem nowego modelu państwa. Jej owocem była przyjęta w 1949 roku i obowiązująca od 1950 roku konstytucja, która przewidywała parlamentarny charakter rządów, z federalnym modelem pań-

³ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World Order: Searching for Major-Power Status*, University of Cambridge, 2003, s. 116.

⁴ *Ibidem*, s. 124.

⁵ *Ibidem*, s. 127.

⁶ Niepodległości domagały się m.in. księstwo Hyderabadu i Bhopalu.

stwa, przyznającym stanom istotną autonomię oraz sekularyzm, jako wyraz poszanowania dla wielokulturowości społeczeństwa indyjskiego.

J. Nehru, kształtując politykę zagraniczną Indii, odwoływał się do gandyjskiego ruchu *satjagrahy* oraz zasady *ahinsy*⁷. Nie mieszanie się w sprawy wewnętrzne innych państw, uznanie zniesienia dyskryminacji rasowej, podejmowanie starań na rzecz utrzymania i zabezpieczenia pokoju oraz popieranie skolonizowanych państw Południa walczących o odzyskanie niepodległości, były wyrazem gandyjskiej polityki. J. Nehru w swojej wizji stosunków międzynarodowych uważał, iż relacje między państwami powinny opierać się na współpracy, a nie na zasadzie równowagi sił. Polityka niezaangażowania Indii nie objawiała się zatem w izolacji na arenie międzynarodowej, lecz wręcz przeciwnie, w pełnieniu aktywnej roli jako obrońcy zasady samostanowienia narodów oraz promotora demokratycznych wartości. To zadanie było o tyle łatwiejsze, że Indusi, jako naród który odzyskał niepodległość dzięki pokojowemu ruchowi oporu pod przywództwem M. Gandhiego, stanowili wzór dla ruchów walczących o wolność w krajach azjatyckich i afrykańskich⁸. Odzwierciedleniem przekonania Indii o spełnieniu istotnej roli w stosunkach międzynarodowych jest zapis w konstytucji z 1950 roku o promowaniu w świecie pokoju i bezpieczeństwa oraz przyjacielskich stosunków między państwami, a także respektowaniu prawa międzynarodowego.

Neruistowska wizja polityki zagranicznej znalazła potwierdzenie w działaniach Indii w ramach Ruchu Państw Niezaangażowanych. Podczas konferencji 29 państw w Bandungu w 1955 roku została przyjęta *Deklaracja w sprawie zapewnienia powszechnego pokoju i współpracy*, w której zawarto pięć zasad dotyczących pokojowego współistnienia (tzw. *pańcza sila*). Na ich włączenie oraz rozwinięcie w deklaracji miał istotny wpływ J. Nehru i premier ChRL – Zhou Enlai, którzy rok wcześniej zawarli powyższe zasady w indyjsko-chińskim traktacie w sprawie granic i handlu w Tybecie⁹, oraz we wspólnym komunikacie rządowym obu premierów w New Delhi.

Jak wskazuje P.V. Narasimha Rao, indyjski premier na początku lat 90. XX wieku, dla J. Nehru przyjęta przez Indie polityka niezaangażowania była niejako „emanacją ich walki o niepodległość”¹⁰. Jak dodaje, nawet przed powstaniem Indyjskiego Kongresu Narodowego pod koniec XIX wieku, Indu-

⁷ Podstawa moralna oznaczająca nieuciekanie się do przemocy; zasada obecna w budyzmie, hinduizmie i dżinizmie.

⁸ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 131.

⁹ J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, *op. cit.*, s. 68.

¹⁰ N. Rao, *Nehru and Non-alignment*, „Mainstream Weekly” 2009, nr 24; źródło: <http://www.mainstreamweekly.net/>

si potęgiali wojny brytyjskie w Azji i Afryce oraz użycie w nich indyjskich oddziałów wojskowych¹¹. J. Nehru, świadomy źródła polityki niezaangażowania w dziejach Indii, powiedział podczas jednego ze swoich przemówień: *Dalem głos polityce niezaangażowania, jednak to nie ja ją stworzyłem. Jest ona nieodłącznym elementem dziejów Indii oraz ich sposobu myślenia (...)*¹².

Nie bez znaczenia dla ukształtowania się postawy J. Nehru wobec Ruchu Państw Niezaangażowanych miała podróż do Europy w latach 1926–1927, w którą został wysłany jako reprezentant Indyjskiego Kongresu Narodowego podczas Międzynarodowej Konferencji Narodów Uciemiężonych zorganizowanej w lutym 1927 roku. Spotkanie to, zrzeszające przedstawicieli skolonizowanych narodów Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej, umożliwiło mu zetknięcie się z lewicowymi działaczami politycznymi, organizacjami oraz myślicielami z całego świata.

Przejawem polityki zagranicznej Indii w kwestii wspierania tendencji wolnościowych wśród skolonizowanych narodów było działanie m.in. na rzecz niepodległości Indonezji podczas konferencji zorganizowanej w New Delhi w 1949 roku, czy wyrażenie poparcia dla walk wolnościowych w Indochinach. Jak wskazuje N. Rao, działania te doprowadziły do podniesienia prestiżu Indii na arenie międzynarodowej. To właśnie za sprawą J. Nehru, państwo to odegrało znaczącą rolę w doprowadzeniu do podpisania porozumień genewskich, mających na celu rozwiązanie kwestii indochińskiej w 1954 roku. Innym przykładem stanowczej reakcji Indii był sprzeciw wobec brytyjsko-francuskiego ataku na Kanał Sueski w 1956 roku, czy brak zaangażowania po stronie ONZ podczas wojny koreańskiej ze względu na utożsamianie pozycji tej organizacji ze stanowiskiem Stanów Zjednoczonych. Zamiast tego New Delhi zaoferowało swoją pomoc jako mediator, co jednak nie zostało pozytywnie przyjęte przez Amerykanów, którzy postrzegali ten gest jako próbę osłabienia ich wizerunku jako mocarstwa światowego¹³.

Indie w swojej działalności zagranicznej zamiast popierać politykę powstrzymywania i obalenia komunizmu, wzywały inne państwa do pokojowej współpracy. Postawa ta miała swoje źródło we wspomnianym już gandyjskim ruchu *satjagrahy*. Należy jednak mieć na uwadze, że w kwestii ochrony indyjskich interesów, w tym przede wszystkim jedności terytorialnej i zapewnienia bezpieczeństwa na subkontynencie, J. Nehru skłaniał się ku realizmowi. Jak wskazują B.R. Nayar i T.V. Paul, jako przejaw realistycznej optyki można rów-

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 137.

niezaliczyć dążenie Indii do zachowania autonomii na arenie międzynarodowej oraz do działań w celu zdobycia pozycji mocarstwa globalnego¹⁴. Nehru niejednokrotnie podkreślał, że działania Indii w stosunkach międzynarodowych wynikają przede wszystkim z interesów kraju, a następnie – z pełnionej przez nie funkcji lidera ruchu państw niezaangażowanych. Odzwierciedleniem tego stanowiska jest jedno z przemówień Nehru, w którym stwierdził: *Bez względu na to, jaka polityka zostanie przyjęta, sztuką prowadzenia polityki zagranicznej przez państwo jest określenie, co jest dla niego najważniejsze. Możemy mówić o dobrej woli w stosunkach międzynarodowych (...), o pokoju i wolności (...). Jednak ostatecznym celem rządu są działania, które mają na celu dobro państwa, i żadna ekipa rządząca nie zdobędzie się na inicjatywy, które w krótkim lub długim okresie mogą zaszkodzić państwu. Zatem, bez względu na to, czy państwo jest imperialistyczne, socjalistyczne, czy komunistyczne, jego premier myśli przede wszystkim o swoim kraju*¹⁵.

Powyższe słowa można traktować jako zwiastun przemiany, jaka dokonała się w indyjskiej polityce po 1954 roku. Indie, wobec braku zagrożeń ze strony krajów subregionu Azji Południowej i mocarstw światowych, mogły rozwijać swoją doktrynę pokojowego współistnienia państw, bez potrzeby nacisku na strategię bezpieczeństwa i rozbudowywanie możliwości militarnych. Sytuacja ta zmieniła się w momencie zmiany *status quo* w subregionie Azji Południowej, gdy Pakistan i Chiny zaczęły stanowić zagrożenie dla pozycji Indii. Przejawem przemiany, jaka dokonała się w tym okresie, była pomoc wojskowa udzielona przez Stany Zjednoczone Pakistanowi w 1954 roku. W lutym ówczesnego roku Waszyngton podjął decyzję o przekazaniu Islamabadowi środków finansowych na modernizację i rozbudowę sił zbrojnych. Gest ten oznaczał pierwszą od początku zimnej wojny interwencję mocarstwa światowego w sprawę na subkontynencie indyjskim, który wcześniej pozostawał poza strefą rywalizacji między USA i ZSRR. Stany Zjednoczone zaniepokojone aktywną rolą Indii na arenie międzynarodowej, które negowały przewodnią rolę USA i niejednokrotnie sprzeciwiały się ich stanowisku, chciały zapewnić sobie w subregionie Azji Południowej sojusznika, który będzie tonował wzrost indyjskiej potęgi.

Zaangażowanie USA we wzrost siły militarnej Pakistanu stanowiło pośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa Indii, co sprawiło, że New Delhi zaczęło dostrzegać potrzebę zwiększenia swojego przygotowania wojskowego

¹⁴ *Ibidem*, s. 142.

¹⁵ J. Nehru, *Independence and after: A collection of speeches 1946–49*, New York 1950, s. 233–234.

na wypadek konfliktu. Pochłonięte do tej pory polityką niezaangażowania i odrzucające siłę jako regulator stosunków międzynarodowych, zaniedbało rozbudowę i modernizację armii. J. Nehru nie od razu jednak starał się rozwiązać zaistniałą sytuację środkami militarnymi. Poprzez zacieśnianie stosunków dyplomatycznych ze Związkiem Radzieckim oraz Chinami starał się wytworzyć w subregionie równowagę sił. Indie otrzymywały od ZSRR znaczącą pomoc ekonomiczną, której celem było stworzenie przemysłu ciężkiego. Stany Zjednoczone obawiając się, że zbyt bliska współpraca Indii z ZSRR może doprowadzić do sojuszu między oboma krajami, zaczęła wysyłać na subkontynent pomoc ekonomiczną¹⁶.

Indusi obawiali się, że Pakistan dzięki otrzymanej pomocy wojskowej zaostrzy wobec nich swoją politykę. Choć Amerykanie zapewniali New Delhi, że celem udzielanego Islamabadowi wojskowego wsparcia nie jest zwiększenie wrogości wobec Indii, politycy indyjscy podchodzili z rezerwą do tych wyjaśnień¹⁷. Efektem było pogorszenie stosunków amerykańsko-indyjskich już i tak nadwątlonych innymi kwestiami, jak Kaszmir¹⁸, wojna koreańska czy podpisanie przez Indie porozumienia z Chinami w sprawie Tybetu.

Relacje indyjsko-amerykańskie uległy dodatkowemu oziębieniu po wizycie J. Nehru w ZSRR i rewizycie N.S. Chruszczowa i V. Bułganina w New Delhi w 1955 roku, których efektem było ogłoszenie hasła *Hindi-Rusi bhai bhai* (Hindusi i Rosjanie braćmi). Od 1954 roku stało się bardziej jednoznaczne wsparcie Pakistanu przez USA w sprawie Kaszmiru. Jakkolwiek było ono już widoczne w 1948 roku, jednak do tej pory Amerykanie starali się nie ekspozować swojego stanowiska w tej kwestii¹⁹. Jako odpowiedź na te działania, Związek Radziecki natychmiast zaczął wspierać Indie w Kaszmirze.

Pod koniec lat 50. XX wieku obawy Indii przed zagrożeniem ze strony Pakistanu zaczęły ustępować lękowi przed Chinami, które formułując ogromne roszczenia graniczne wobec sąsiada oraz inicjując zbrojne incydenty, stanowiły niebezpieczeństwo dla integralności terytorialnej Indii wzdłuż ich północnej granicy. W celu zrównoważenia rosnącej pozycji Pekinu w regionie, New Delhi zaczęło zabiegać o ocieplenie relacji ze Stanami Zjednoczonymi. Choć wizyta J. Nehru w USA w 1956 roku nie przyniosła więcej niż porozumienia o pomocy żywnościowej dla Indii, do zbliżenia na linii New

¹⁶ Zob. szerzej: B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 148–149.

¹⁷ N. Jayapalan, *Foreign policy of India*, New Delhi 2001, s. 131.

¹⁸ USA aktywnie wspierały Pakistan w sporze o Kaszmir, zob. szerzej: P.R. Mudiam, *The India Pakistan dispute over Jammu and Kashmir and the United States*, „Global Change, Peace and Security”, 2003, nr 15, s. 263–276.

¹⁹ N. Jayapalan, *Foreign policy...*, *op. cit.*, s. 131.

Delhi–Waszyngton doszło podczas wizyty prezydenta D. Eisenhowera na subkontynencie indyjskim w 1959 roku. Dialog między oboma krajami przybrał na sile za prezydentury Johna F. Kennedy’ego, który opowiadał się za przyjaźnią USA z Indusami. Podczas jednego ze swoich przemówień, jeszcze jako senator, odnosząc się do ekonomicznej i politycznej rywalizacji o przywództwo w Azji między Pekinem a New Delhi, powiedział: *Chcemy, aby Indie wygrały wyścig z czerwonymi Chinami. Chcemy, aby Indie były wolnym i dobrze prosperującym liderem wolnej i dobrze prosperującej Azji*²⁰. Słowa te znalazły odzwierciedlenie we wsparciu, jakie USA udzieliły Indusom podczas chińskiej agresji w 1962 roku. Waszyngton wysłał wtedy na subkontynent indyjski broń oraz zapewnił o lotniczym wsparciu USA w obronie strefy powietrznej Indii.

Jak zauważa N. Jayapalan, profesor nauk politycznych na uniwersytecie w Government Arts College w Tarur, zbliżenie na linii Waszyngton–New Delhi nie zmieniło postawy obu krajów w kluczowych dla nich kwestiach, jak polityka niezaangażowania czy amerykańskie wsparcie dla Pakistanu, które zakończyło się przeforsowaniem przez Waszyngton rozpoczęcia negocjacji w sprawie Kaszmiru²¹. Choć relacje indyjsko-amerykańskie przeżywały momenty ocieplenia, jednakże podział wpływów na linii USA–Pakistan i Indie–ZSRR, zarysowany na subkontynencie w połowie lat 50. XX wieku utrzymał się do końca zimnej wojny i był jej odbiciem.

Chiny na początku lat 50. XX wieku utrzymujące dobre kontakty z Indiami, o czym świadczyło podpisane w 1954 roku porozumienie w sprawie Tybetu, z końcem dekady zaostrzyły swoje żądania wobec północnych obszarów Indii²². Spór ten formalnie wynikał z braku wytyczenia dokładnej granicy indyjsko-chińskiej w tym regionie po odzyskaniu przez Indie niepodległości.

²⁰ *Ibidem*, s. 132.

²¹ *Ibidem*, s. 133.

²² Granica indyjsko-chińska miała swój ustalony historycznie przebieg, nigdy jednak nie została formalnie wytyczona w terenie. Przez 10 lat od powstania ChRL nie odnotowano poważniejszych sporów w tej kwestii. Przyczynkiem do zaostrzenia sytuacji była mapa zamieszczona w 1958 roku w miesięczniku „China Pictorial” ukazująca granicę Chin z Indiami i Bhutanem, na której określono jako „chińskie” niemal cały Ladakh, część pogranicza stanów Dżammu i Kaszmir, cztery z pięciu okręgów administracyjnych Arunachal Pradeś (ówczesna NEFA) oraz niektóre obszary przygraniczne stanów Uttar Pradeś i Himaćal Pradeś. Wywołało to oburzenie rządu w New Delhi, po którym Chiny podkreślały, że kwestionują uznanie linii granicznej „opartej w dużym stopniu na kolonialnych mapach Imperium Brytyjskiego”. Zob. szerzej: J. Rowiński, *Spory graniczne*, [w:] K. Gawlikowski (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze*, t. 2, Warszawa 2004.

Wbrew praktyce zastosowanej przez pozostałych sąsiadów – Pakistan, Nepal czy Birmę, które zdecydowały się na negocjacje z Chinami w tej kwestii, New Delhi stwierdziło, że na mocy „procesu historycznego” oraz zwyczajów panujących na tych terenach, nie ma wątpliwości co do ich przynależności do Indii i nie jest zatem potrzebna delimitacja granicy²³. W celu zwiększenia bezpieczeństwa wzdłuż kwestionowanych przez Chin granic, J. Nehru nakazał rozmieszczenie tam sił paramilitarnych. Doprowadziło to do licznych starć między indyjskimi patrolami a chińskimi żołnierzami, którzy kontrolowali przede wszystkim strategiczny obszar Aksai Chin. Jak pisze N. Maxwell, wszelkie propozycje Chin dotyczące negocjacji odnośnie do spornego terytorium, J. Nehru odbierał nieco jednostronnie jako akt agresji²⁴. Dodatkowo, stosunki między oboma krajami pogorszył fakt udzielenia przez Indie azylu Dalajlamie oraz około 100 tysiącom uchodźców tybetańskich, którzy uciekli z Tybetu po powstaniu antychińskim w Lhasie w marcu 1959 roku. Narastająca wrogość między oboma krajami zakończyła się krótkotrwałą wojną graniczną i ofensywą chińską agresją na subkontynent indyjski w 1962 roku. Ze strony Pekinu miała to być demonstracja siły i ważny czynnik rywalizacji z Indiami o przywództwo w „trzecim świecie”.

Wojna indyjsko-chińska²⁵ ukazała słabość indyjskiej armii. Głoszona przez J. Nehru polityka nieagresji oraz pokojowego rozwiązywania sporów sprawiła, że kwestie obronne kraju zostały pominięte do tego stopnia, iż wydatki na obronę stanowiły zaledwie 2 proc. PKB²⁶. T.N. Kaul, generał dowodzący wojskami indyjskimi w czasie walk, tłumaczył nieprzygotowanie wojskowe Indii następującymi słowami: *Lekcją dla naszych relacji z Chinami jest fakt, iż jako państwo niezaangażowane, musieliśmy być samowystarczalni ekonomicznie, wojskowo i politycznie. (...) Choć inwazja chińska była pierwszym zagrożeniem dla naszej polityki niezaangażowania, nie zmniejszyła, a wręcz zwiększyła naszą wiarę w tę politykę (...)*²⁷.

Wojna 1962 roku nie odwróciła Indii od polityki niezaangażowania, sprawiła jednak, że zaczęły one kłaść nacisk na budowę siły militarnej kraju. Stało się to konieczne tym bardziej, że Chiny w 1964 roku przeprowadziły próby jądrowe w zachodniej prowincji Xinjiang. Wrogość wobec Indii skło-

²³ N. Maxwell, *China's aggression in 1962 and the Hindu Bomb*, „World Policy Journal”, 1999, nr 2.

²⁴ *Ibidem*, s. 115.

²⁵ Chiny pozostały przy kontroli najważniejszego dla nich Aksai Chin. Nie było jednak ich celem realizowanie roszczeń siłą wobec północno-wschodnich obszarów Indii (NEFA).

²⁶ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 149.

²⁷ N. Jayapalan, *Foreign policy...*, *op. cit.*, s. 212.

niło Państwo Środka do zawarcia nieformalnego sojuszu z Pakistanem, który zaczął otrzymywać z Pekinu wsparcie wojskowe i ekonomiczne. Zarówno w czasie wojny indyjsko-pakistańskiej w 1965 roku, jak i wojny bengalskiej w 1971 roku Chiny dostarczały Pakistanowi broń oraz udzieliły mu politycznego i moralnego poparcia w konflikcie²⁸. Indie otoczone przez wrogie państwa, aby zapewnić bezpieczeństwo na subkontynencie, musiały zwrócić się ku zasadzie *power politics*, tak gorąco negowanej przez J. Nehru. W celu rozbudowy potencjału wojskowego zdecydowano się, już za rządów Indiry Gandhi, na zacieśnienie stosunków ze Związkiem Radzieckim, co zaowocowało podpisaniem w 1971 roku Traktatu o Pokoju, Przyjaźni i Współpracy. Dokument ten przewidywał wspólne działania na rzecz pokoju światowego i bezpieczeństwa oraz rozwój współpracy handlowej i technologicznej. Celem traktatu, oprócz utworzenia bazy dla zacieśniania kontaktów między Indiami i ZSRR, była przede wszystkim neutralizacja sojuszu amerykańsko-pakistańsko-chińskiego, który zagrażał bezpieczeństwu Indii²⁹.

W latach poprzedzających podpisanie traktatu stosunki indyjsko-radzieckie cechowały się intensywną współpracą, która przejawiała się w częstych spotkaniach polityków obu krajów oraz podpisaniem wielu umów. Jeszcze w 1971 roku Rosyjska Akademia Nauk oraz Indyjska Organizacja ds. Badań nad Przestrzenią Kosmiczną podpisały umowę o współpracy nad wykorzystaniem przestrzeni kosmicznej dla celów pokojowych. W ramach porozumienia Indie w kwietniu 1975 roku wystrzeliły w kosmos z radzieckiej ziemi swojego pierwszego satelitę Aryabhata. Istotną oznaką sojuszu była odmowa przez ZSRR potępienia prób jądrowych dokonanych przez Indie w 1974 roku oraz odmowa podpisania traktatu NPT³⁰.

W kontekście zachowania autonomii polityki zagranicznej Indii J. Nehru uważał, że konieczne jest zapewnienie niezależności kraju w zakresie technologii jądrowej oraz ogólnie dziedziny naukowo-technicznej. Jak mówił: *nie mamy zamiaru zaangażować się w budowę bomb atomowych, jednakże nie chcemy pozostać w tyle w kwestii użycia tej nowej siły*³¹. Słowa te znalazły odzwierciedlenie w skali wydatków na Departament Energii Atomowej, który był głównym beneficjentem rządowej polityki wobec badań rozwojowych i naukowych³².

²⁸ V.P. Dutt, *India's Foreign Policy*, New Delhi 1984, s. 211.

²⁹ N. Jayapalan, *Foreign policy...*, *op. cit.*, s. 167. Zbliżenie Moskwy z New Delhi było też efektem nasilającej się konfrontacji z Pekinem.

³⁰ *Ibidem*, s. 168.

³¹ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 155.

³² W latach 1958–1959 otrzymał on około 33,8 proc środków przeznaczonych na działalność wszystkich agend.

Polityka J. Nehru ukierunkowana na rozwój programu jądrowego pokazuje ewolucję, jaka dokonała się w jego wizji doktryny bezpieczeństwa. Jako zwolennik współpracy państw oraz pokojowego rozwiązywania sporów, pierwszy premier Indii gorąco sprzeciwiał się broni nuklearnej. W obliczu wzrastającego zagrożenia ze strony Chin oraz Pakistanu, w tym dokonanych przez Państwo Środka prób jądrowych w 1964 roku, Indie nie mogły kontynuować swojej dotychczasowej polityki. Jak wskazują B.R. Nayar oraz T.V. Paul, J. Nehru rozbudował możliwości Indii w zakresie nuklearnym do tego stopnia, że gdyby chciały mogłyby one opowiedzieć się za nuklearną opcją³³.

Ukierunkowana na niezależność Indii była również prowadzona przez J. Nehru polityka gospodarcza. Wśród głównych celów postawionych przez premiera było wykształcenie samowystarczalnej gospodarki z produkcją metalu i rozwojem strategicznych sektorów przemysłu. Szczególnie istotny był w tym kontekście rozwój przemysłu ciężkiego, który miał stanowić kluczowy element budowania siły państwa oraz jego zdolności obrony. Celem realizacji 5-letniego planu gospodarczego, powołanego na lata 1956–1961, była realizacja tych celów. J. Nehru tłumaczył: *Obronność kraju polega obecnie na przygotowaniu państwa do produkcji dóbr i sprzętu obronnego*³⁴.

Jak wskazują B.R. Nayar i T.V. Paul polityka gospodarcza J. Nehru była przejawem realizmu, gdyż *jakkolwiek polityk ten był idealistą w kwestii spraw krótkoterminowych, w dłuższym okresie stawiał na realistyczne rozwiązania*³⁵. Dążenie do utrzymania niezależności Indii poprzez ich politykę niezaangażowania również można interpretować jako po części przejaw realizmu. Obok idealistycznych wartości, jak współpraca państw oraz pokojowe rozwiązywanie sporów, ostatecznie główną przyczyną izolowania się od zimnowojennych sojuszy polityczno-wojskowych był strach przed utratą samodzielności, która mogłaby uniemożliwić New Delhi rozwój potencjału kraju. Największym bowiem marzeniem J. Nehru było stworzenie z Indii mocarstwa światowego, które jako moralny lider przewodziłoby innym państwom na arenie międzynarodowej.

Wobec zwiększających się w latach 1954–1964 zagrożeń dla bezpieczeństwa Indii, J. Nehru zmuszony był zmniejszyć globalną aktywność Indii na rzecz skupienia się na sytuacji w subregionie Azji Południowej. Wcześniej formułowane pacyfistyczne hasła zostały przyćmione postępującą modernizacją armii oraz badaniami nad energią nuklearną. New Delhi, stroniące

³³ *Ibidem*, s. 156.

³⁴ *Ibidem*, s. 153.

³⁵ *Ibidem*, s. 152.

od bliższych kontaktów z mocarstwami zimnowojennymi, ostatecznie wobec nieformalnego sojuszu amerykańsko-pakistańsko-chińskiego, którego w pewnym sensie, z różnych przyczyn i w różnym zakresie, celem było równoważenie pozycji Indii w regionie Azji Południowej, musiało zdecydować się na zacieśnienie stosunków z ZSRR. Współpraca w dziedzinie gospodarczej i nuklearnej ze Związkiem Radzieckim ułatwiła Indusom zachowanie bezpieczeństwa w regionie oraz podtrzymanie względnej niezależności na arenie międzynarodowej³⁶.

2. EWOLUCJA I KOREKTA POLITYKI ZAGRANICZNEJ INDII W LATACH 1964–1989

Neruiistowska wizja porządku międzynarodowego odcisnęła piętno na indyjskiej polityce zagranicznej. Przekonanie o wyższości Indii i ich predestynacji do odgrywania istotnej roli w stosunkach międzynarodowych, co miało znaleźć odzwierciedlenie w zdobyciu w przyszłości przez Indie statusu mocarstwa globalnego, wpisało się na stałe w strategię polityki zagranicznej. Następcy J. Nehru – Indira Gandhi oraz Rajiv Gandhi, wywodzący się jak ich poprzednik z Indyjskiego Kongresu Narodowego, choć w polityce zagranicznej akcentowali rolę siły militarnej, nie udało im się w pełni odciąć od myśli neruiistowskiej. Jak wskazuje A. Kapur, specjalista od Indii i profesor na uniwersytecie w Waterloo w Kanadzie, próbą dokonania zwrotu ku *power politics* były działania podjęte w czasie wojny bengalskiej w 1971 roku oraz przeprowadzenie testów nuklearnych w 1974 roku³⁷. Były one jednak według niego nieudane. Pomimo wygranej z Pakistanem, I. Gandhi nie udało się wynegocjować politycznego porozumienia z tym krajem ani tym bardziej złagodzić stanowiska Stanów Zjednoczonych i Chin, które w dalszym ciągu wspierały Pakistan. Dodatkowo, według tego badacza, I. Gandhi zabrakło stanowczości w podtrzymaniu opcji nuklearnej. Jak wskazuje J. Zajączkowski, zaniechanie prac nad programem jądrowym wynikało także z napiętej sytuacji politycznej w Indiach w owym czasie (wprowadzenie stanu wyjątkowego w latach 1975–1977)³⁸.

Następcy J. Nehru, w tym piastujący po jego śmierci urząd premiera – Lal Bahadur Shastri – jeśli nie wykluczili, to w swojej wizji znacznie mniejszą

³⁶ J.M. Conley, *Indo-Russian Military and nuclear cooperation: lessons and options for U.S.*, USA 2001, s. 7.

³⁷ A. Kapur, *India from Regional to World Power*, New York 2006, s. 35.

³⁸ J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, *op. cit.*, s. 75.

uwagę poświęcali moralnemu bądź sprawiedliwemu charakterowi stosunków międzynarodowych³⁹. Uważali oni, że Indie powinny skupić się na sytuacji wewnętrznej kraju oraz realizować politykę zagraniczną opartą na interesach politycznych, ekonomicznych i strategicznych swego państwa. Jak wskazywał J.N. Dixit, były dyplomata i indyjski minister spraw zagranicznych w latach 1991–1994, choć I. Gandhi podzielała propagowane przez J. Nehru postulaty kluczowej roli Indii w światowych działaniach na rzecz pokoju, rozwoju i stabilizacji, nie zgadzała się z jego idealistyczną wizją stosunków międzynarodowych. Według niej samowystarczalne i silne Indie, posiadające odpowiednio rozwinięte zdolności militarne, były gwarancją zapewnienia interesów państwa⁴⁰. Strategia ta wynikała przede wszystkim z potencjalnego zagrożenia ze strony państw sąsiedzkich: Chin i Pakistanu. Indira Gandhi, obawiając się rosnącej siły militarnej obu państw oraz nuklearnej w przypadku Chin, była przekonana o konieczności rozwijania strategicznego partnerstwa ze Związkiem Radzieckim. Choć nadal kontynuowała politykę niezaangażowania⁴¹, nie mogła zrezygnować z zacieśniania relacji z dwoma zimnowojennymi mocarstwami. Jak podkreślał J.N. Dixit, I. Gandhi, jako polityk o silnej osobowości i zdecydowanych poglądach nie chcąc wykonać pojednawczych gestów w stronę Chin i Pakistanu po wydarzeniach z lat 1962 i 1965, musiała skupić wysiłki Indii na utrzymaniu neutralnych relacji z USA oraz zacieśnianiu współpracy w ZSRR⁴².

Elementem polityki mającej na celu zwiększenie indyjskich zdolności obronnych wobec ewentualnych ataków ze strony Pakistanu i Chin, miało być zapewnienie stabilności w regionie Azji Południowej. W latach 1966–1970 z inicjatywy I. Gandhi Indie nawiązały współpracę z państwami sąsiedzkimi: Nepalem, Bhutanem, Afganistanem, Birmą, Sri Lanką oraz Malediwami⁴³. Pani Premier, zdając sobie sprawę ze strategicznego i politycznego znaczenia Iranu dla bezpieczeństwa Indii, starała się zacieśnić relacje również z Teheranem.

³⁹ J.N. Dixit, *India's foreign policy: 1947–2003*, New Delhi 2003, s. 77.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 89.

⁴¹ Szczególnie istotne dla działań Indii w ramach Ruchu Państw Niezaangażowanych były spotkania Indiry Gandhi z Josipem Broz-Tito, Abdulem Gamalem Nasserem czy Fidelem Castro.

⁴² *Ibidem*, s. 91.

⁴³ Rezultatem było m.in. rozszerzenie relacji ekonomicznych z Nepalem, pomimo początkowej niechęci ówczesnego króla Mahendry, czy podpisanie wielu umów ze Sri Lanką, obejmujących m.in. na przyjęcie przez Indie określonej grupy społeczności tamilskiej pochodzenia indyjskiego oraz nadanie im indyjskiego obywatelstwa.

Analizując politykę zagraniczną Indii w latach 70. i 80. XX wieku, należy mieć na uwadze sytuację, w jakiej kraj ten znalazł się po śmierci J. Nehru w 1964 roku. Koniec rządów przywódcy, który przez kilkanaście lat miał decydujący wpływ na kształtowanie indyjskiej wizji porządku międzynarodowego, sprawił, że w następnych latach trudno było sformułować spójną politykę zagraniczną, która korygowałaby słabości kraju. Zadanie to było tym bardziej skomplikowane, że wrogie państwa regionu starały się tę sytuację wykorzystać. Pakistan, widząc słabość militarną i polityczną Indii, w 1965 roku sprowokował wojnę z sąsiadem. Pomimo początkowego zaskoczenia i braku koordynacji, Indiom udało się opanować sytuację i doprowadzić do rozejmu po około miesiącu walk. Ostatecznie, wojna 1965 roku wobec sprawnej mobilizacji wojsk indyjskich doprowadziła do odbudowania dumy i pewności państwa po przegranej wojnie z Chinami w 1962 roku. Co więcej, konflikt ten udowodnił słabnące wpływy Stanów Zjednoczonych w regionie (USA odcięły pomoc ekonomiczną i wojskową zarówno dla Indii, jak i Pakistanu) na rzecz Związku Radzieckiego, który był odpowiedzialny za doprowadzenie do podpisania przez wrogich sąsiadów deklaracji taszkińskiej w 1966 roku⁴⁴. Ku uzasadnionym obawom New Delhi, po wojnie 1965 roku doszło do zacieśnienia przyjaźni między Chinami i Pakistanem⁴⁵, co przemieniło ją *de facto* w alians, w ramach którego Chiny szybko uzupełniły powojenne braki w pakistańskich zapasach broni⁴⁶.

Indie w połowie lat 60. XX wieku popadły w poważną destabilizację gospodarczą. Cykliczny atak susz i powodzi, które zdewastowały wiele regionów kraju, wywołał poważny kryzys żywnościowy. Indie zmuszone zostały do poszukiwania pomocy ze strony państw zachodnich – dla przykładu między grudniem 1965 roku a majem 1966 roku ze Stanów Zjednoczonych importowano 8 milionów ton zboża⁴⁷. Pomoc w dostawach żywności zaoferowały New Delhi również Australia i Kanada. Wysoka zależność od pomocy z zewnątrz, w połączeniu z narastającą wrogością ze strony Pakistanu i Chin sprawiły, że Indusi nie byli w stanie prowadzić stabilnej polityki zagranicznej. Jak wskazują B.R. Nayar i T.V. Paul sytuację tę starały się wykorzystać Stany Zjednoczone, które poprzez zwleknięcie z wysłaniem każdej dostawy żywności

⁴⁴ Indie i Pakistan zobowiązały się w niej do cofnięcia się wojsk obu krajów do pozycji zajmowanych przed wojną, zapewniły o zasadzie nieingerencji w sprawy wewnętrzne sąsiada oraz zapowiedziały odnowę kontaktów ekonomicznych i dyplomatycznych.

⁴⁵ Sojusz wzmocnił fakt zaostrażających się kontrowersji między Moskwą i Pekinem.

⁴⁶ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 167.

⁴⁷ V.P. Dutt, *India's Foreign...*, *op. cit.*, s. 27.

na subkontynent, starały się wpłynąć na korzystne dla siebie ustępstwa ze strony Indii w zakresie jej polityki zagranicznej (np. w sprawie Wietnamu)⁴⁸.

W odpowiedzi na pogarszającą się sytuację ekonomiczną kraju L.B. Shastri, a następnie I. Gandhi, zdecydowali się na reformy, których głównym celem było przyspieszenie produkcji rolnej, przy jednoczesnym unowocześnianiu metod uprawy ziemi⁴⁹. Miało to zapewnić Indiom samowystarczalność w zakresie dostaw żywności. I. Gandhi, po objęciu rządów w 1966 roku, podjęła krok w kierunku liberalizacji indyjskiej gospodarki, dokonując dewaluacji rupii. W wyniku kolejnej suszy, jaka zaatakowała subkontynent, nie udało się jednak z sukcesem zakończyć reform. Pierwsze lata rządów po śmierci J. Nehru naznaczone były zatem głęboką destabilizacją gospodarczą i polityczną. Niedostatek żywności w połączeniu z wysoką inflacją doprowadziły do zamieszek oraz masowych protestów wymierzonych we władze w New Delhi⁵⁰.

Tak więc istotnym elementem wizji polityki zagranicznej w latach 70. i 80. XX wieku była obawa przed zagrożeniem zewnętrznym i wewnętrznym. Wzrastająca pozycja Chin oraz napięte stosunki z Pakistanem sprawiły, że politycy indyjscy zaczęli postrzegać subkontynent indyjski jako „obleżoną twierdzę”, otoczoną wrogimi sąsiadami. Taka optyka objawiła się w starciach i konfliktach z nawet małymi sąsiadami Azji Południowej. Indie uważały bowiem, że działania tych państw są inspirowane przez Chiny i mocarstwa zachodnie. Można zatem stwierdzić, że nasilone zaangażowanie Indii w regionie odsunęło je od kontynuacji neruistowskiej polityki budowy silnej pozycji państwa na szerszej arenie międzynarodowej. Zdaniem A. Kapura, zmiana kierunku polityki indyjskiej w tym zakresie nastąpiła dopiero w 1998 roku, wraz z dojściem do władzy Indyjskiej Partii Ludowej⁵¹.

Polityka zagraniczna Indii od lat 70. XX wieku skupiła się na budowaniu pozycji najsilniejszego państwa w regionie. Zwycięstwo nad Pakistanem w wojnie bengalskiej w 1971 roku zredukowało obawy Indii przed sąsiadem oraz wspierającymi go Chinami. New Delhi z czasem zaczęło traktować subregion Azji Południowej jako swoją strefę wpływów, co objawiło się m.in. w bezpośredniej interwencji w 1987 roku na Sri Lance, w celu powstrzymania dezintegracji kraju i udzielenia ochrony ludności tamilskiej, oraz rok później na Malediwach, aby nie dopuścić do obalenia tamtejszego rządu. Innym przykładem polityki Indii względem państw sąsiedzkich było zastosowanie wobec

⁴⁸ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 169.

⁴⁹ Przyjęte reformy były elementem tzw. Zielonej Rewolucji, w ramach której w Indiach zaczęto uprawiać ziemię z użyciem nawozów oraz systemu irygacji.

⁵⁰ Zob. szerzej: V.P. Dutt, *India's Foreign...*, *op. cit.*, s. 25–28.

⁵¹ A. Kapur, *India from Regional...*, *op. cit.*, s. 35.

Nepalu w kwietniu 1989 roku piętnastomiesięcznej blokady ekonomicznej. Powodem było podpisanie przez ten kraj umowy z Chinami o zakupie chińskiej broni oraz porozumienia o budowie nowej drogi łączącej Tybet z Nepalem. Zawarcie umowy z Chinami nastąpiło tuż po wygaśnięciu ważności indyjsko-nepalskich traktatów o handlu i tranżycie. Zdecydowane działania rządu w New Delhi w stosunku do państw sąsiedzkich, niekiedy objawiające się bezpośrednim użyciem siły, jak w przypadku Sri Lanki czy Malediwów, były elementem strategii mającej utrzymać istotną pozycję Indii w regionie oraz w przyszłości ułatwić im formułowanie aspiracji mocarstwowych.

Do istotnego pogorszenia relacji sąsiedzkich doszło w przypadku Bangladeszu. Choć Indie wspierały ten kraj w uzyskaniu niepodległości podczas wojny 1971 roku, żywiono urazę do New Delhi. Wzajemne kontakty oziębiły się wraz z dojściem do władzy w Dhace grupy wojskowych⁵², która regularnie formułowała pod adresem Indii zarzuty o ingerencji w sprawy wewnętrzne Bangladeszu oraz próby destabilizacji kraju⁵³.

Formą zapewnienia interesów Indii w subregionie Azji Południowej były działania na rzecz stworzenia strefy pokoju na Oceanie Indyjskim. New Delhi zależało bowiem na ograniczeniu wpływów mocarstw w tym regionie. O bezpieczeństwie na tym obszarze Indie dyskutowały m.in. z Bangladeszem, podpisując w marcu 1972 roku wspólną deklarację w tej kwestii. Pomimo usilnych starań Indii negocjacje z państwami sąsiedzkimi nie przyniosły zadowalających rezultatów. Najbardziej widoczne były różnice zdań Indii i Pakistanu w kwestii dezatomizacji Azji Południowej. Podczas gdy na forum ONZ jesienią 1982 roku Pakistan optował za stworzeniem w tym regionie strefy bezatomowej, Indie opowiedziały się za szerszym rozbrojeniem nuklearnym. Co więcej, były one za integralnym potraktowaniem regionu Azji Południowej i Pacyfiku, ponieważ na tym drugim obszarze mieszczą się duże ilości broni jądrowej i służące jej obsłudze bazy⁵⁴.

⁵² W 1975 roku na fali niezadowolenia z rządów Sheikha Mujiba, którego oskarżano o zbyt bliskie kontakty z Indiami oraz o niewydajność ekonomiczną i administracyjną, obalono jego władzę po trzech miesiącach krwawych starć, które ostatecznie wyniosły do władzy generała Ziaura Rehmana. Od tego momentu rząd w Bangladeszu rozpoczął agresywną antyindyjską propagandę. W kwietniu 1976 roku Indusi zorganizowali wielką demonstrację przeciwko nieuzasadnionym strzałom ze strony żołnierzy bangladeskich wzdłuż granicy z Indiami. Zob. szerzej: V.P. Dutt, *India's Foreign Policy*, New Delhi 1986, s. 178–182.

⁵³ R.L. Hardgrave, S.A. Kochanek, *India: government and politics in a developing nation*, Boston 2000, s. 429.

⁵⁴ Z.I. Cheema, *Nuclear Diplomacy in South Asia during 80s*, „Regional Studies” 1992, nr 3, s. 60–61.

W czasie rządów J. Nehru celem badań nad bronią jądrową było pokojowe wykorzystanie energii, która miała, zgodnie z neruistowskim planem gospodarczym, zapewnić Indiom samowystarczalność w dziedzinie energetyki i bezpieczeństwa oraz przyspieszyć rozwój gospodarczy kraju. Należy zaznaczyć, że zarówno Nehru, jak i jego zwolennicy przeciwstawiali się militarnemu wykorzystaniu broni jądrowej. Stanowisko to zostało wyrażone 4 listopada na 1948 roku na Sesji Zgromadzenia Ogólnego przez szefową delegacji indyjskiej Vijay Laxmi Pandit: *W przyszłości, zarówno w gospodarce Indii, jak i gospodarkę wielu krajów słabo rozwiniętych i biednych, ważną rolę będzie odgrywała energia atomowa. Indie zamierzają rozwijać energię atomową w celach pokojowych, a jednocześnie działać na rzecz rozbrojenia atomowego*⁵⁵.

Modyfikacje dotyczące opcji pokojowego wykorzystania energii atomowej pojawiły się po chińskich próbach nuklearnych w 1964 roku. Indie, widząc realne zagrożenie ze strony Państwa Środka rozwijającego swój program nuklearny, rozpoczęły działania na rzecz utworzenia spójnego programu jądrowego. Przyjęcie takiej postawy kłóciłoby się z ewentualnym podpisaniem Traktatu o nierozprzestrzenianiu broni nuklearnej (NPT). Choć Indie popierały kwestie rozbrojenia i kontroli wyścigu zbrojeń, w obliczu braku gwarancji bezpieczeństwa ze strony USA i ZSRR w przypadku zagrożenia nuklearnego ze strony Chin, zdecydowały się na opcję nuklearną. Nie podpisanie traktatu NPT argumentowały zaś jego dyskryminującym charakterem, gdyż według nich brakowało w nim równowagi między obowiązkami ustanowionymi wobec państw dysponujących bronią nuklearną oraz jej nie posiadającymi⁵⁶.

Pomimo wcześniejszych planów i deklaracji w latach 60. XX wieku w Indiach nie opracowano strategii nuklearnej. Debaty przeprowadzone na ten temat w latach 1964–1965 i 1968–1969 nie doprowadziły do podjęcia ostatecznej decyzji. W dyskusji na temat utworzenia militarne go programu nuklearnego ścierały się bowiem głosy trzech grup: tzw. nuklearnych abolicjonistów, którzy zdecydowanie sprzeciwiali się produkcji i użyciu broni jądrowej, grupy tzw. nuklearnych jastrzębi, którzy świadomi słabości indyjskich technologii oraz tym samym bezbronności wobec Chin, opowiadali się za pełnym rozwojem opcji nuklearnej, oraz grupy tzw. „warunkowych” jastrzębi, którzy wiązali rozwój prac nad bronią jądrową wyłącznie z pojawieniem się nowych zagrożeń strategicznych czy politycznych (np. konflikt z Chinami)⁵⁷.

⁵⁵ Za: J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, op. cit., s. 73.

⁵⁶ S.P. Cohen, *India: Emerging Power*, New Delhi 2001, s. 162–163.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 163–164.

Opcja nuklearna była kontynuowana przez Indirę Gandhi do 1974 roku, kiedy Indie dokonały próbnego wybuchu, przedstawianego na arenie międzynarodowej jako tzw. pokojowa eksplozja nuklearna. Jak wskazuje prof. S.P. Cohen, Indusi pokazali w ten sposób światu, że udało im się rozwinąć technologie i są na dobrej drodze w pracach nad programem nuklearnym. Zyskali przez to respekt wśród pozostałych państw i mogli z sukcesem kontynuować swoje prace⁵⁸. Pomimo tych możliwości, I. Gandhi odcięła się od dotychczasowej polityki nuklearnej. W dużej mierze wpływ na jej decyzję miała destabilizacja sytuacji wewnętrznej w Indiach, której kulminacja przypadła na lata 1975–1977, kiedy został wprowadzony stan wyjątkowy, zakończony wcześniejszymi wyborami. Wskazuje się, że okres ten był jednym z najtrudniejszych dla polityki zagranicznej Indii. Z racji wprowadzenia przez I. Gandhi stanu wyjątkowego oraz towarzyszących mu wydarzeń, wizerunek Indii jako stabilnej demokracji doznał poważnego uszczerbku⁵⁹. Jak wskazuje J.N. Dixit, działalność indyjskiego ministerstwa spraw zagranicznych oraz misji dyplomatycznych na świecie skupiona była głównie na wyjaśnianiu zasadności zarządzenia stanu wyjątkowego oraz jego implikacji⁶⁰.

Wpływ na odejście I. Gandhi od rozwijania prac nad programem nuklearnym, po próbnym wybuchu w 1974 roku, miała również powszechna krytyka ze strony środowiska międzynarodowego, objawiająca się m.in. sankcjami ekonomicznymi i technologicznymi wobec New Delhi. Nacisk na spowolnienie prac nad programem nuklearnym był tak wielki, że indyjski rząd zdecydował się na przerwanie dotychczasowych prac. Nadszarpnięty wizerunek Indii przez dokonaną próbę jądrową w 1974 roku w połączeniu z niestabilnością sytuacji wewnętrznej sprawiły, że New Delhi było trudno wyjść z izolacji na arenie międzynarodowej. Nawet ekonomiczna liberalizacja oraz proces otwierania się na inwestycje zagraniczne, zainicjowany przez syna I. Gandhi – Rajiva Gandhiego, nie przyniosły w pełni oczekiwanych rezultatów.

Pomimo wycofania się I. Gandhi z opcji nuklearnej, w latach 80. XX wieku indyjscy naukowcy i strategowie kontynuowali pracę nad programem jądrowym. W tym czasie powstało wiele nowych koncepcji dotyczących rozwoju indyjskiej doktryny nuklearnej. Jak wskazuje prof. S.P. Cohen, jednym ze strategów mających bardzo istotny wpływ na jej kształtowanie był K. Subrahmanyam⁶¹. Autor wielu książek i artykułów oraz przyjaciel generała K. Sundarji’ego – w pełni popierającego prace nad bronią nuklearną – jawił się

⁵⁸ *Ibidem*, s. 164.

⁵⁹ J.N. Dixit, *India's foreign...*, *op. cit.*, s. 115.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 116.

⁶¹ S.P. Cohen, *India: Emerging...*, *op. cit.*, s. 169.

jako autorytet w środowisku neorealistów. Uważał on bowiem, że wstąpienie do grona państw nuklearnych umożliwiłoby New Delhi wywieranie większej presji na mocarstwa światowe, aby zgodziły się one na globalne rozbrojenie. Ponadto, zwiększyłoby to bezpieczeństwo Indii wobec taktyki szantażu stosowanej przez państwa jądrowe⁶².

Pod koniec lat 80. XX wieku wraz z zaistnieniem nowych uwarunkowań regionalnych (dowody na uzyskanie przez Pakistan broni jądrowej oraz brak reakcji ze strony USA), Indie zaczęły ponownie skłaniać się ku opcji nuklearnej. Aby zneutralizować zagrożenie ze strony Islamabadu, zdaniem indyjskich strategów konieczne było podjęcie szybkich prac nad bronią jądrową⁶³. New Delhi, podejmując decyzję o opcji nuklearnej, odcięło się ostatecznie od neruistowskiej optyki, według której posiadanie broni jądrowej było domeną mocarstw zimnowojennych. Indie w oczach J. Nehru miały być w stosunkach międzynarodowych moralnym przywódcą, który by działał aktywnie przeciwko wyścigowi zbrojeń. Tymczasem Indie pod wodzą Rajiva Gandhiego, po 40 latach mniej lub bardziej silnej opozycji wobec programu nuklearnego, ostatecznie zdecydowały się na jego realizację. Jednocześnie, w 1989 roku dokonano pierwszej próby rakiety Agni, która zakończyła się powodzeniem. Należy mieć jednak na uwadze, że prawdziwy zwrot w indyjskim programie nuklearnym nastąpił w 1998 roku⁶⁴, kiedy dokonano prób jądrowych, a rok później rozpoczęła swoje stabilne rządy Indyjska Partia Ludowa⁶⁵.

Polityka USA wobec Indii do 1970 roku nie miała konkretnego charakteru. Z jednej strony Waszyngton wspierał Pakistan – udzielił mu wyraźnego poparcia podczas wojny w 1965 roku, z drugiej jednak był dawcą pomocy finansowej dla Indii, gdy popadły one w kryzys gospodarczy w połowie lat 60. XX wieku. Począwszy jednak od lat 70. wyżej wymieniony nieformalny „sojusz” amerykańsko-pakistańsko-chiński uległ zacieśnieniu do tego stopnia, że administracja ówczesnego prezydenta USA – R. Nixona uprzedziła rząd w New Delhi o nie udzieleniu mu pomocy w przypadku interwencji chińskiej w wojnie między Indiami a Pakistanem⁶⁶. Takie stanowisko USA można tłumaczyć przeformulowaniem ich dotychczasowej strategii odnośnie do świa-

⁶² B. Karnad, *Cost-effective defence: getting the priorities right*, „Indian Defence Review” 1998, nr 1, s. 97.

⁶³ Zob. szerzej: S.P. Cohen, *India: Emerging...*, *op. cit.*, s. 167–170.

⁶⁴ A. Kapur, *India from Regional...*, *op. cit.*, s. 39.

⁶⁵ Partia ta akcentując znaczenie siły militarnej w stosunkach międzynarodowych, opowiedziała się za intensywną rozbudową indyjskiego programu broni nuklearnej i konwencjonalnej.

⁶⁶ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 177.

towej równowagi sił. Stany Zjednoczone postrzegały do tej pory minimalne wspieranie Indii jako element rywalizacji ze Związkiem Radzieckim oraz doktryny militarnego „powstrzymywania” Chin. Wraz z nadejściem rządów R. Nixona dostrzeżono nową funkcję Państwa Środka, a mianowicie trzeciego mocarstwa, związanego „taktycznym sojuszem” z USA, które miałyby być gwarantem równowagi sił w regionie Azji Południowej. W jednym ze swoich raportów poświęconych amerykańskiej polityce zagranicznej R. Nixon wskazywał, że USA „nie zrobią nic, aby zaszkodzić interesom ZSRR i Chin w subregionie Azji Południowej”, dodając przy tym, iż żadne spośród wymienionych mocarstw nie może uzurpować sobie praw do odgrywania dominującej roli w regionie⁶⁷.

Nowa polityka USA w Azji Południowej znalazła odzwierciedlenie w wojnie bengalskiej, podczas której Waszyngton nazwał Indie agresorem, nie potępiając przy tym opieszalej reakcji Pakistanu wobec klęski humanitarnej w Bangladeszu, w tym czasie części tego państwa, która w istotnym stopniu przyczyniła się do wybuchu wojny między oboma krajami⁶⁸. Stany Zjednoczone zatem, obojętne na kryzysową sytuację uchodźców bengalskich, w pełni poparły Pakistan w wojnie. Działania USA należy tłumaczyć chęcią ograniczenia wpływów Związku Radzieckiego w subregionie Azji Południowej, a w tym ich sojusznika – Indii. Dodatkowo, stanowisko USA zaostrzyło podpisanie przez Indusów w 1971 roku traktatu o współpracy z ZSRR. Niektórzy komentatorzy amerykańscy wyolbrzymili to wydarzenie do tego stopnia, że traktowali je jako odejście Indii od polityki niezaangażowania⁶⁹.

Wojna bengalska doprowadziła do jednego z największych kryzysów w indyjsko-amerykańskich relacjach, zarazem jednak poparcie przez Indie Bangladeszu i wygrana z Pakistanem przyczyniły się do wzrostu pozycji New Delhi w subregionie Azji Południowej. Gdy doszło do normalizacji stosunków ze Stanami Zjednoczonymi pod koniec 1972 roku, Amerykanie uznali Indie za mocarstwo lokalne, dając temu wyraz poprzez mianowanie ambasadora USA w New Delhi. Pomimo wyraźnego sprzeciwu Stanów Zjednoczonych wobec przeprowadzonego przez Indie pokojowego wybuchu nuklearnego w maju 1974 roku, oba państwa kilka miesięcy później podpisały porozumie-

⁶⁷ *Ibidem*, s. 171.

⁶⁸ W wyniku cyklonu, jaki nawiedził Bangladesz w 1971 roku, na terytorium indyjskie uciekło około 10 milionów uchodźców, co stanowiło dla Indii czynnik destabilizujący sytuację w regionie oraz było postrzegane jako pośrednia agresja na terytorium ich państwa.

⁶⁹ N. Jayapalan, *Foreign policy...*, *op. cit.*, s. 136.

nie o stworzeniu Komisji ds. współpracy ekonomicznej, handlowej, technologicznej, naukowej, edukacyjnej i kulturalnej.

Nadzieję na poprawę wzajemnych relacji wiązano z dojściem do władzy w Indiach w marcu 1977 roku opozycyjnej partii Janata, która przełamała długoletni monopol rządów Indyjskiego Kongresu Narodowego. Nowo powołany premier Morarji Desai oraz jego zaplecze polityczne wraz z ministrem spraw zagranicznych Atalem Biharim Vajpayee chcieli dokonać zmian w dotychczasowej polityce zagranicznej. Choć wyrazili swoją chęć kontynuowania polityki niezaangażowania, chcieli odciąć się od promowanych przez rząd Indiry Gandhi specjalnych relacji ze Związkiem Radzieckim. Stwarzało to klimat sprzyjający ociepleniu relacji z USA. Waszyngton miał nadzieję, że Indie rządzone przez Morarjiego Desai poprą ideę nieprolifracji broni jądrowej, rozbrojenia oraz kontroli zbrojeń. Co więcej, liczone, że Indie porzucą dotychczasową socjalistyczną oraz zdominowaną przez sektor publiczny politykę gospodarczą i wybiorą model gospodarki wolnorynkowej⁷⁰.

Pomimo wymiany wizyt przedstawicieli obu państw – prezydenta J. Cartera w New Delhi i premiera Desai w Waszyngtonie, nie udało się osiągnąć zbliżenia. Wynikało to z oporu Indii przed podpisaniem traktatu NPT, czego domagały się Stany Zjednoczone. Kolejną sporną kwestią między oboma państwami była interwencja radziecka w Afganistanie. Indie wbrew oczekiwaniom USA nie potępiły działań ZSRR w tym kraju. Z kolei Waszyngton, obawiając się rozszerzenia strefy wpływów swojego zimnowojennego rywala w regionie oraz pogorszenia sytuacji strategicznych sojuszników amerykańskich, zaczął dostarczać do Pakistanu broń wysokiej technologii i samoloty oraz zatwierdził pięcioletni plan pomocy finansowej dla tego kraju w wysokości 3,2 mld dolarów⁷¹. Indie postrzegały wsparcie o tak dużej skali jako istotne zagrożenie dla ich bezpieczeństwa. Obawiano się również, że USA straci kontrolę nad programem nuklearnym Pakistanu, co w przypadku konfliktu z sąsiadem mogłoby mieć dla Indii bardzo poważne skutki⁷².

Kolejnym punktem zapalnym na linii New Delhi–Waszyngton była amerykańska baza wojskowa położona na Oceanie Indyjskim, na jednym z atoli koralowych (Diego García) mieszczących się na południu od subkontynentu. Indie, dla których strategia obrony bezpieczeństwa w tym regionie jest kwestią kluczową, od początku powstania bazy w latach 70. XX wieku sprzeciwiały się obecności USA na tym obszarze. Nie udało się załagodzić tego sporu nawet za rządów Rajiva

⁷⁰ J.N. Dixit, *India's foreign...*, *op. cit.*, s. 119.

⁷¹ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 189.

⁷² N. Jayapalan, *Foreign policy...*, *op. cit.*, s. 140.

Gandhiego, który wydawał się być bardziej niż Indira Gandhi zainteresowany zbliżeniem z USA. Pomimo wielu rozmów w latach 80. na temat współpracy amerykańskiej w produkcji indyjskiego sprzętu wojskowego, co miałyby wskazywać przełom we wzajemnych stosunkach, w dalszym ciągu osiągnięcie porozumienia przesłaniało preferencyjne traktowanie Pakistanu przez USA.

Rząd Morarjiego Desai, który trwał zaledwie 19 miesięcy, nie osiągnął przełomu w stosunkach indyjsko-amerykańskich, udało się za to doprowadzić do poprawy wizerunku Indii w regionie oraz polepszenia relacji z państwami sąsiedzkimi. Znany ze swoich pacyfistycznych poglądów M. Desai na przestrzeni lat krytykował wiele działań Indii w Azji Południowej, jak np. przejście faktycznej kontroli nad Sikkimem w 1975 roku⁷³. Dotychczasowa polityka Indiry Gandhi oraz J. Nehru w regionie przysporzyła krajom sąsiedzkim kompleksów oraz niechęci wobec Indii. Miały one przede wszystkim zarzuty wobec I. Gandhi, która była dla nich uosobieniem bezkompromisowej woli zapewnienia Indiom dominującej pozycji w regionie oraz ochrony ich interesów, nawet jeśli było to niewygodne dla ich sąsiadów⁷⁴. Z aprobatą nie spotkało się również idealistyczne dążenie J. Nehru do pełnienia przez Indie moralnego lidera w stosunkach międzynarodowych. Krytyczny stosunek Desai do przejawów dominacji w indyjskich działaniach w regionie postrzegany był zatem jako przejaw gandwijskiej wizji polityki zagranicznej. Jak wskazuje J.N. Dixie, nadzieję na normalizację stosunków z Indiami miał również Pakistan. Kraj ten, rządzony wówczas przez wojskowych, był silnie krytykowany przez I. Gandhi, która domagała się rządów Zulfikar Alego Bhutto⁷⁵. Morarji Desai oraz minister spraw zagranicznych A.B. Vajpayee okazali się większymi realistami politycznymi i uznali, że stabilne stosunki z Pakistanem są ważniejsze niż poglądy ideologiczne⁷⁶.

⁷³ J.N. Dixit, *India's foreign...*, *op. cit.*, s. 119. W latach 60. i 70. XX wieku rządzący Sikkimem maharadża Palen Namagayala zaczął dążyć do uzyskania niepodległości państewka, które do tej pory było tylko nominalnie niezależne od Indii. Ta polityka doprowadziła do kryzysu wewnętrznego, w wyniku którego ostatecznie w 1975 roku przeprowadzono pierwsze wybory powszechne w tym kraju, które wygrała ciesząca się poparciem Indii Sikkimska Partia Kongresowa. Forsowała ona ideę zniesienia monarchii i przyłączenia Sikkimu do Indii. Stało się tak w kwietniu 1975 roku wraz z decyzją Zgromadzenia Narodowego, która została zatwierdzona przez społeczeństwo w powszechnym referendum.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 121.

⁷⁵ Premier Pakistanu, który po czterech latach rządów jako premier został pozbawiony władzy w bezkrwawym zamachu stanu dokonanym przez wojskowego Muhammada Zia-ul-Haqua.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 120.

Obu politykom udało się również okresowo doprowadzić do poprawy relacji z Chinami. Podczas wizyty A.B. Vajpayeego w Chinach w 1979 roku przedstawiciele obu krajów stwierdzili, że spór o granicę indyjsko-chińską oraz kwestia wojny 1962 roku powinny być odłożone na dalszy plan. W zamian, przedmiotem negocjacji miało być ożywianie i rozszerzanie relacji w innych dziedzinach. Jak twierdził J.N. Dixie, przełamanie dotychczasowej wrogości panującej na linii New Delhi–Pekin było możliwe, gdyż M. Desai, nie będąc bezpośrednim uczestnikiem wojny 1962 roku, oraz poprzedzającego ją długotrwałego sporu granicznego, mógł zdobyć się na bardziej obiektywny ogląd stosunków między oboma państwami⁷⁷. J. Nehru oraz I. Gandhi, emocjonalnie i politycznie związanych z ówczesnymi wydarzeniami, trudniej było nawiązać dialog z Chinami. Należy jednak zauważyć, że to za rządów I. Gandhi, w 1976 roku, po 14 latach przerwy, podniesiono stosunki dyplomatyczne z Pekinem do rangi ambasadorskiej.

W wyniku sporów wewnętrznych w rządzie M. Desai doszło do rozpisania nowych wyborów parlamentarnych, w których ponownie zwyciężyła Indira Gandhi. Okres 1980–1984 r. charakteryzował się mniejszą aktywnością Indii na arenie międzynarodowej. New Delhi skupione było w owym czasie na sytuacji w regionie (interwencja rosyjska w Afganistanie i zwiększające się amerykańskie dostawy broni dla Pakistanu) oraz na zagrożeniach wynikających z działań ruchów separatystycznych w Kaszmirze, Pendżabie i północno-wschodnich obszarach Indii. Najbardziej niebezpieczne dla stabilności państwa były akty przemocy w stanie Pendżab, gdzie rosła działalność tamtejszych separatystów sikhijskich, domagających się niepodległości tego regionu. Decyzja I. Gandhi o krwawym stłumieniu powstania sikhów wpłynęła na głęboką destabilizację kraju. Po śmierci Pani Premier w zamachu dokonanym przez jej ochroniarza, będącego sikhem, doszło do wybuchu wystąpień antysikhijskich na północy Indii. Te jak i inne zamieszki etniczne w pozostałych regionach kraju stanowiły poważne zagrożenie dla integralności Indii i pokazały słabość wewnętrzną i zagrożenia tego państwa.

Dojście do władzy syna I. Gandhi – Rajiva otworzyło w polityce indyjskiej nowy etap obejmujący postępujące reformy ekonomiczne, które miały doprowadzić do liberalizacji indyjskiej gospodarki oraz do powrotu do opcji nuklearnej. Celem nowego premiera indyjskiego stało się przeformułowanie koncepcji gospodarczej samodzielności Indii, która przyświecała działaniom państwa przez cały okres zimnowojenny. Rajiv Gandhi zaproponował odejście od autarkicznego modelu indyjskiej gospodarki ku: *rozwojowi silnej i niezależnej ekonomii państwa, która powinna opierać się na intensywnych relacjach*

⁷⁷ *Ibidem.*

ze światem, ale w oparciu o równe zasady⁷⁸. Choć nie udało mu się dokończyć realizacji zaproponowanych reform, w tym dotyczących sektora publicznego, stanowiły one solidną podstawę dla działań kolejnych rządów indyjskich na początku lat 90. XX wieku.

Rajiv Gandhi po przejęciu władzy w 1985 roku, kontynuując idealistyczne poglądy swojego dziadka – J. Nehru, sprzeciwiał się użyciu broni nuklearnej oraz nabyciu jej przez Indie. To właśnie ten młody premier stał się jednym z inicjatorów podpisania deklaracji w New Delhi w maju 1985 roku, która nawoływała mocarstwa jądrowe do zaprzestania testów, rozwoju i produkcji broni nuklearnej⁷⁹. Podczas swoich wizyt zagranicznych R. Gandhi podkreślał, że Indie opowiadają się za rozbrojeniem nuklearnym⁸⁰. Jego poglądy w tej kwestii nie kolidowały z dążeniem do wzrostu pozycji Indii jako mocarstwa światowego, czego przejawem była wspomniana już unilateralna polityka indyjska wobec państw sąsiedzkich w latach 80. XX wieku.

Ostatecznie Rajiv Gandhi musiał porzucić swoje antynuklearne poglądy w obliczu rosnącego zagrożenia ze strony Pakistanu, który z cichą pomocą Chin wszedł w posiadanie broni jądrowej. Tym samym Indie pod koniec lat 80. XX wieku rozpoczęły prace nad budową już nie wyłącznie, jak głośniły, pokojowego programu nuklearnego.

3. CHARAKTERYSTYKA POLITYKI ZAGRANICZNEJ INDII W OKRESIE „ZIMNEJ WOJNY”

Polityka zagraniczna Indii w dobie zimnowojennej charakteryzowała się dualizmem. Idealistyczne przekonanie J. Nehru o moralnym i sprawiedliwym charakterze stosunków międzynarodowych w połączeniu z jednoczesnym przeświadczeniem o konieczności realizacji w pierwszym rządzie interesów państwa indyjskiego pokazują, jak trudno jest o jednoznaczne scharakteryzowanie neruistowskiej polityki zagranicznej. W latach 1947–1962 w subregionie Azji Południowej nie było poważniejszych zagrożeń dla bezpieczeństwa Indii, dzięki czemu mogły one oddać się działaniom na rzecz pokoju na świecie oraz kreowaniu swego wizerunku jako przywódcy Państw Południa. Praktycznymi przejawami idealizmu były wówczas oczekiwania związane z porozumieniem indyjsko-chińskim z 1954 roku w kwestii Tybetu, polityka wobec Pakistanu

⁷⁸ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 196.

⁷⁹ Deklarację podpisały Indie, Argentyna, Tanzania, Grecja, Szwecja i Meksyk.

⁸⁰ B.R. Nayar, T.V. Paul, *India in the World...*, *op. cit.*, s. 199.

i Kaszmiru (sprzeciw dotyczący użycia siły w przypadku Islamabadu), konferencja w Bandungu w 1955 roku oraz udział Indii w tworzeniu Ruchu Państw Niezaangażowanych. W wyniku jednak zmieniających się na niekorzyść New Delhi uwarunkowań regionalnych i międzynarodowych, jak porozumienie amerykańsko-pakistańskie z 1954 roku, wojna graniczna z Chinami w 1962 roku, przeprowadzenie przez nie pierwszego wybuchu nuklearnego dwa lata później, oraz zawiązujący się „taktyczny sojusz” zwrócony przeciwko Indiom, J. Nehru zmuszony był do przeformułowania dotychczasowej wizji polityki zagranicznej. Wojna z Chinami unaoczniała New Delhi słabość indyjskiej armii, której rozbudowa, pod wpływem neruistowskich haseł promujących dialog i współpracę między państwami, została poważnie zaniedbana. J. Nehru, który do tej pory stronił od aliansu z mocarstwami zimnowojennymi, w obliczu zacieśniającej się współpracy USA i Pakistanu, zdecydował się na zbliżenie na linii New Delhi–Moskwa. Gest ten pokazał, że jeśli w grę wchodzi ochrona podstawowego interesu polityki zagranicznej, jaką jest integralność terytorialna państwa, Indie są w stanie odejść od swoich wcześniejszych postulatów. Należy jednak zaznaczyć, że zacieśnienie relacji z ZSRR nie oznaczało zerwania stosunków z Waszyngtonem. J. Nehru, nie chcąc popaść w radziecką strefę wpływów, starał się utrzymywać z USA co najmniej neutralne relacje. Świadczyły o tym jego kilkakrotne wizyty w Waszyngtonie, które zaowocowały pewnym ociepleniem stosunków za rządów Kennedy’ego.

Ukształtowana przez J. Nehru polityka balansowania między mocarstwami zimnowojennymi znalazła odzwierciedlenie w działaniach jego następców – Indiry Gandhi oraz jej syna – Rajiva. Podobnie jak J. Nehru byli oni świadomi, że utrzymywanie pozytywnych relacji z USA i ZSRR jest warunkiem zachowania autonomii Indii na arenie międzynarodowej, wartości która przyświecała polityce zagranicznej Indii przez cały okres zimnowojenny.

Przejawem wpływu neruistowskiej polityki na działania jego następców było dalsze zaangażowanie Indii w prace Ruchu Państw Niezaangażowanych (szczególnie widoczne na początku lat 80. XX wieku) oraz podejmowanie po 1964 roku inicjatyw dotyczących rozbrojenia. Innym elementem łączącym wizję Nehru z działaniami Indiry i Rajiva Gandhich było przekonanie o istotnej pozycji Indii w stosunkach międzynarodowych i dążenie do uzyskania przez nie statusu mocarstwowego. Od 1962 roku wizja polityki zagranicznej Indii była zdominowana przez zagrożenia najpierw ze strony Pekinu, a od połowy lat 60., a szczególnie na przełomie i początku następnej dekady, ze strony sojuszu amerykańsko-pakistańsko-chińskiego. Choć sytuacja ta w istotnym stopniu odsunęła New Delhi od dotychczasowych przywódczych działań na arenie międzynarodowej, przekonanie o wyższości Indii w dal-

szym ciągu można było zauważyć choćby w kontekście ich polityki wobec państw sąsiedzkich.

Istotnym przełomem w tej kwestii była wojna bengalska w 1971 roku, która przyczyniła się do wzrostu pozycji Indii w regionie. Zwycięstwo nad Pakistanem zredukowało obawę przed sąsiadem oraz wspierającymi go Chinami, co sprawiło, że z czasem New Delhi zaczęło traktować subregion Azji Południowej jako swoją strefę wpływów. Przejawem unilateralnej polityki wobec państw regionu była interwencja wojsk indyjskich na Sri Lance i Malediwach w latach 80. XX wieku, czy też narzucenie embarga na Nepal w 1989 roku w związku z podpisaniem przez ten kraj porozumienia handlowego z Chinami. Oznak instrumentalnego traktowania mniejszych sąsiadów przez Indie można doszukiwać się jednak wcześniej. Indira Gandhi, obawiając się zagrożenia ze strony Chin i Pakistanu, w latach 1966–1970 starała się o zapewnienie stabilności w regionie Azji Południowej poprzez zacieśnianie współpracy z Nepalem, Bhutanem, Sri Lanką oraz Malediwami. Zarówno pojednawcza polityka I. Gandhi, podyktowana wrogością Pakistanu i Chin, jak i neruistowska strategia kreowania Indii jako obrońcy państw „trzeciego świata” była odbierana przez kraje Azji Południowej jako realizacja interesów New Delhi, bez zważania na prawdziwe potrzeby ich sąsiadów.

Trudne, a niekiedy nawet wrogie relacje Indii z państwami regionu wynikały z braku spójnej strategii wobec tego obszaru. Często porozumienia, bądź umowy podpisane przez Indie były podyktowane ich bardziej złożonymi interesami w regionie Azji i Pacyfiku, bądź w skali globalnej. Państwa sąsiedzkie drażniło podejmowanie przez Indie jednostronnych decyzji, czego dowodem było m.in. realizowanie bez konsultacji z Bangladeszem projektów wodnych wzdłuż biegu Gangesu⁸¹, czy zawieranie traktatów o pokoju, przyjaźni i współpracy postrzeganych jako przejaw zimnowojennej dominacji Indii. Należy dodać, że strategia New Delhi wobec subregionu wynikała również z faktu, iż istotną cechą indyjskiej wizji świata, zwłaszcza po 1964 roku, była obawa przed zagrożeniem wewnętrznym i zewnętrznym. Taka optyka sprawiała, że Indie, obsesyjnie bojąc się ewentualnego rozprzestrzeniania się konfliktów zaistniałych w państwach sąsiedzkich, decydowały się na jednostronne interwencje w celu ich stłumienia. Szansa na poprawę relacji z krajami subregionu Azji Południowej nastąpiła dopiero na początku lat 90. XX wieku,

⁸¹ Zdaniem rządu w Dhace zbyt śmiało projekty Indii mogłyby doprowadzić do kryzysu wodnego w Bangladeszu. Zdecydowano się wówczas na zgłoszenie sprawy na forum ONZ, oskarżając Indusów o „unilateralne działania”. Zob. szerzej: V.P. Dutt, *Indian Foreign...*, *op. cit.*, s. 182–184.

wraz ze sformułowaniem tzw. doktryny Gujrala, która zakładała partnerstwo gospodarcze i polityczne z sąsiadami.

Politykę zagraniczną Indii w dobie zimnowojennej cechował brak spójnego stanowiska dotyczącego ewentualnych prac nad programem nuklearnym. Jakkolwiek J. Nehru opowiadał się za pokojowym wykorzystaniem energii atomowej, która miała zapewnić samowystarczalność w dziedzinie energetyki i bezpieczeństwa, zdecydowanie sprzeciwiał się wykorzystywaniu jej w celach militarnych. Po 1964 roku, kiedy Chiny dokonały próbných prób nuklearnych, w debacie krajowej pojawiły się głosy opowiadające się za podjęciem produkcji jądrowej przez Indie. Rząd w New Delhi pozostał jednak wierny stanowisku J. Nehru i odżegnywał się od wybrania przez Indie opcji nuklearnej. Niejako ambiwalencję polityki indyjskiej w tym zakresie pokazała kwestia ostatecznego nie podpisania traktatu o nie rozprzestrzenianiu broni jądrowej (NPT). Choć dokument ten przewidywał zaprzestanie wyścigu zbrojeń oraz rozpoczęcie rozbrojenia nuklearnego, do czego Indusi nawoływali przez wiele lat, w obliczu pojawienia się zagrożeń w ich najbliższym sąsiedztwie nie zdecydowali się na jego podpisanie. Wzrastająca wrogość na linii New Delhi–Islamabad oraz brak gwarancji pomocy USA w przypadku konfliktu z Pakistanem, sprawiły że obawiano się kategorycznego odrzucenia opcji nuklearnej, co przewidywał traktat NPT. Przejawem bardziej zdecydowanych działań Indii w dziedzinie jądrowej było przeprowadzenie wybuchu jądrowego w 1974 roku oraz pierwszej próby rakiety Agni w 1989 roku. Wydarzeniom tym jednak nie towarzyszyła spójna strategia, która stymulowałaby działania mające na celu rozwój programu nuklearnego Indii.

Innym charakterystycznym elementem wpływającym na kształt polityki indyjskiej w okresie zimnowojennym był „socjalistyczny charakter” gospodarki tego kraju. Poglądy J. Nehru oraz I. Gandhi na ten temat sprawiły, że przez prawie ponad 40 lat Indie budowały swój system ekonomiczny opierając się na samowystarczalności gospodarki krajowej. Było to powodem niejednokrotnych spięć z mocarstwami światowymi – jak w przypadku nacjonalizacji banków, dokonanej za rządów Indiry Gandhi – które były zainteresowane dostępem do indyjskiego rynku⁸². Pierwsze próby liberalizacji gospodarki zostały rozpoczęte przez Rajiva Gandhiego w drugiej połowie lat 80 XX wieku. Problemy z przeprowadzeniem prywatyzacji oraz ograniczeniem roli sektora publicznego sprawiły jednak, że sukces reform okazał się możliwy dopiero na początku lat 90. XX wieku.

⁸² J.N. Dixit, *India's foreign...*, *op. cit.*, s. 87.

PODSUMOWANIE

Politykę zagraniczną Indii w dobie zimnowojennej determinowała potrzeba gwarancji bezpieczeństwa na subkontynencie indyjskim oraz zapewnienie podstawowych ekonomicznych i politycznych interesów państwa. Zapoczątkowana przez J. Nehru polityka niezaangażowania oraz działań Indii na rzecz pokoju i rozwoju na świecie, musiała ulec korekcie pod wpływem zmieniających się uwarunkowań regionalnych i światowych. Sojusz amerykańsko-pakistańsko-chiński, który stanowił istotne zagrożenie dla bezpieczeństwa Indii, skłonił J. Nehru oraz jego następców do zacieśnienia stosunków ze Związkiem Radzieckim. Podpisanie traktatu o pokoju, przyjaźni i współpracy z ZSRR w 1971 roku oraz zwiększenie kooperacji wojskowej miało być remedium na słabości indyjskiej armii oraz niespójnej strategii obrony, czego dowodem była klęska w wojnie z Chinami w 1962 roku. Dualizm polityki zagranicznej Indii w okresie zimnej wojny był widoczny również w sprawie broni jądrowej. Antynuklearne poglądy J. Nehru, w połączeniu z dużą presją mocarstw światowych przeciwko rozwijaniu przez Indie programu nuklearnego, sprawiły, że w pełni dojrzała decyzja w tej kwestii mogła zostać podjęta dopiero w 1998 roku, po dojściu do władzy Indyjskiej Partii Ludowej (BJP). Choć Indira i Rajiv Gandhi zdecydowanie podkreślali znaczenie siły militarnej w stosunkach międzynarodowych, jeśli chodzi o kwestię nuklearną, ich działania w dużej mierze pozostawały pod wpływem tzw. paradygmatu neruistowskiego.

Aspiracje mocarstwowe Indii, artykułowane przez J. Nehru w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, z racji wrogich stosunków z Pakistanem i Chinami, musiały zostać odsunięte na dalszy plan. Dopiero po wygranej wojnie bengalskiej w 1971 roku Indie poczuły się pewniej i rozpoczęły bardziej zdecydowane działania w regionie. Możemy zatem stwierdzić, że indyjska wizja porządku międzynarodowego zakładająca istotną pozycję Indii na świecie, w okresie zimnowojennym znalazła odzwierciedlenie w działaniach kraju w obrębie subregionu Azji Południowej. Świadome i skuteczne kształtowanie polityki zagranicznej w oparciu o aspiracje mocarstwowe, Indie mogły jednak rozpocząć dopiero w latach 90., kiedy wraz z upadkiem ZSRR zakończyła się rywalizacja między zimnowojennymi mocarstwami, wykorzystującymi m.in. spory w regionie Azji i Pacyfiku do realizacji swoich interesów. Indie w ostatniej dekadzie XX i na początku XXI wieku mogły w pełni skupić się na budowaniu swojej pozycji jako mocarstwa regionalnego oraz w przyszłości – światowego.

BIBLIOGRAFIA

- Cheema Z.I., *Nuclear Diplomacy in South Asia during 80s*, „Regional Studies”, 1992, nr 3.
- Cohen S.P., *India: Emerging Power*, New Delhi 2001.
- Conley J.M., *Indo-Russian Military and nuclear cooperation: lessons and options for U.S.*, USA 2001.
- Dixit J.N., *India's foreign policy: 1947–2003*, New Delhi 2003.
- Dutt V.P., *India's Foreign Policy*, New Delhi 1984.
- Gupta K.R., Shukla V., *Foreign Policy of India*, tom II, New Delhi 2009.
- Hardgrave R.L., Kochanek S.A., *India: government and politics in a developing nation*, Boston 2000.
- Jayapalan N., *Foreign policy of India*, New Delhi 2001.
- Kapur A., *India from Regional to World Power*, New York 2006.
- Karnad Z.I., *Cost-effective defence: getting the priorities right*, „Indian Defence Review”, 1998, nr 1.
- Khanna V. N., *Foreign Policy of India*, Vikas Publishing House, 2007.
- Maxwell N., *China's aggression in 1962 and the Hindu Bomb*, „World Policy Journal”, 1999, nr 2.
- Mudiam P.R., *The India Pakistan dispute over Jammu and Kashmir and the United States*, „Global Change, Peace and Security”, 2003, nr 15.
- Nayar B.R., Paul T.V., *India in the World Order: Searching for Major-Power Status*, University of Cambridge, 2003.
- Nehru J., *Independence and after: A collection of speeches 1946–49*, New York 1950.
- Poulose T.T., *Viewpoint: India's Deterrence Doctrine: A Nehruvian Critique*, „Nonproliferation Review”, 1998, nr 6.
- Rao N., *Nehru and Non-alignment*, „Mainstream Weekly”, nr 24, 2009.
- Rowiński J., *Spory graniczne*, [w:] K. Gawlikowski (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze*, t. 2, Warszawa 2004.
- Subrahmanyam K., *Nehru and the India–China Conflict of 1962*, [w:] B.R. Nanda, *Indian Foreign Policy: The Nehru Years*, New Delhi: Vikas, 1976.
- Tharoor S., *Nehru: The Invention of India*, Arcade Publishing, 2003.
- Wajid Ali H.M., *India and the Non-aligned Movement*, Adam Pub., 2004.
- Zajączkowski J., *Indie w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008.

ZAŁOŻENIA POLITYKI ZAGRANICZNEJ INDII I ICH EWOLUCJA W OKRESIE „ZIMNEJ WOJNY”

Streszczenie

Indie w XXI wieku są coraz częściej postrzegane jako państwo o rosnącym potencjale politycznym, gospodarczym i militarnym, które wraz z Chinami może w przyszłości zdominować arenę międzynarodową. Taki scenariusz byłby zwieńczeniem aspiracji mocarstwowych Indii, które już ponad 60 lat temu starały się akcentować swą pozycję w stosunkach międzynarodowych. Polityka niezaangażowania i działania na rzecz pokoju i rozwoju na świecie prowadzona w latach 50. XX wieku przez pierwszego indyjskiego premiera Jawaharlala Nehru, miała na celu kreowanie przywódczej roli Indii. Choć pod wpływem zmieniających się uwarunkowań regionalnych i światowych w czasie zimnej wojny (m.in. sojusz amerykańsko-pakistańsko-chiński) priorytety polityki zagranicznej Indii uległy przeformułowaniu, państwo to nigdy nie porzuciło swych aspiracji mocarstwowych. Należy pamiętać, że współczesna strategia rozwoju Indii to nie tylko wynik zapoczątkowanych w latach 90. XX wieku reform, ale także spuścizna kształtowanej w okresie zimnej wojny polityki, oscylującej między idealizmem a realizmem.

ASSUMPTIONS OF INDIA'S FOREIGN POLICY AND THEIR EVOLUTION DURING THE 'COLD WAR'

Summary

In the 21st century, India is more and more often perceived as a state with a growing political, economic and military potential, which together with China may dominate the international arena in the future. India started to accentuate its position in international relations 60 years ago so such a scenario would be its crowning achievement in its aspiration to be a superpower. The first Indian Prime Minister Jawaharlal Nehru's policy of non-alignment, promotion of peace and world development in the 1950s aimed to establish India's leadership. Although the priorities of India's foreign policy were reformulated because of the changing regional and global conditions during the cold war (including the American-Pakistani-Chinese alliance), the state has never abandoned its aspirations to be a superpower. It

should be remembered that contemporary strategy of India's development is not only a result of reforms initiated in the 90s but also a legacy of the policy developed during the cold war, oscillating between idealism and realism.

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИНДИИ И ИХ ЭВОЛЮЦИЯ В ПЕРИОД «ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ»

Резюме

Индия в XXI веке всё чаще воспринимается как государство с растущим политическим, экономическим и милитарным потенциалом, которое – наряду с Китаем – может в будущем доминировать на международной арене. Такой сценарий мог бы быть завершением имперских амбиций Индии, которая уже свыше 60 лет тому назад старалась обозначить свою позицию в международных отношениях. Политика невмешательства и деятельности в пользу мира и развития во всём мире, проводимая в 50-х годах XX века первым индийским премьером Джавахарлалом Неру, была направлена на создание лидерской роли Индии. Несмотря на то, что в результате изменяющихся обстоятельств регионального и мирового характера в период холодной войны (в частности, американо-пакистанско-китайский союз) внешнеполитические приоритеты Индии перефокусировались, это государство никогда не отказывалось от своих державных амбиций. Следует помнить, что современная стратегия развития Индии – это не только результат начатых в 90-х годах XX века реформ, но также наследие формируемой в период холодной войны политики, колеблющейся между идеализмом и реализмом.